

лаконізму, сконденсованості, ущільненості та фрагментарності стилю, про зникнення характерного для реалізму поділу на позитивних і негативних героїв-персонажів, про уникнення «шаблонності» мови, про відкритість реалізму до новітніх віянь як на формальному рівні, так і на філософському й світоглядному тощо. Ці принципи стали основою теорії неореалізму. У перспективі – вивчення цього художнього явища в конкретних творчих виявах.

Список використаної літератури

1. Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX століття / Роман Голод. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 284 с.
2. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 352 с.
3. Давидь-Соважо А. Реалізмъ и натурализмъ въ литературѣ и въ искусствѣ / А. Давидь-Соважо ; пер. А. Серебряковой. – М. : Изданіе К. Т. Солдатенкова, 1891. – 349 с.
4. Жулинський М. Він знав, «як много важить слово...» / Микола Жулинський. – К. : Просвіта, 2008. – 136 с.
5. Климась М. Світогляд Івана Франка / Климась М. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1959. – 353 с.
6. Кодак М. «Зів'яле листя» Івана Франка як гетерогенний жанроутвір / М. Кодак // Слово і час. – 1996. – № 8–9. – С. 6–13.
7. Моклиця М. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика : монографія / Марія Моклиця. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.
8. Наливайко Д. Натуралізм і українська література / Дмитро Наливайко // Наливайко Д. Літературна теорія і компаративістика / Дмитро Наливайко. – Вид. 2-ге. – К. : Акта, 2006. – С. 295–304.
9. Наливайко Д. Що ж таке реалізм? / Дмитро Наливайко // Наливайко Д. Літературна теорія і компаративістика / Дмитро Наливайко. – Вид. 2-ге. – К. : Акта, 2006. – С. 107–129.
10. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка / Андрій Пашук. – Л. : Вид. центр Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. – 432 с.
11. Силантьева В. И. Художественное мышление переходного времени: постановка проблемы; терминология / В. И. Силантьева // Русская литература накануне третьего тысячелетия: Итоги развития и проблемы изучения : [сб. науч. тр.] / редкол. : Ю. И. Корзов (гл. ред.), Н. Е. Крутикова, Н. Р. Мазепа [и др.]. – Киев : Логос, 2002. – Вып. 3. – С. 229–237.
12. Скупейко Л. І. Проблема реалізму в естетиці Івана Франка / Л. І. Скупейко // Іван Франко і світова культура : матеріали міжнар. симп. ЮНЕСКО (Львів, 11–15 верес. 1986 р.) / редкол. : І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес [и др.] ; упоряд. Б. З. Якимович. – К. : Наук. думка, 1990. – Кн. 1. – С. 219–222.
13. Тарнавський М. Майстерність психологічного аналізу чи ілюзія психологізму? (Два приклади: Панас Мирний і Нечуй-Левицький) / Максим Тарнавський // Слово і час. – 1992. – № 8. – С. 75–79.
14. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

Статтю подано до редколегії
28.02.2012 р.

УДК 821.133.1-3

І. І. Гринишина □ – старший викладач кафедри романських мов та перекладу Волинського національного університету імені Лесі Українки;
Т. М. Марченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки

Інтертекстуальність та її роль в аналізі літературного твору

Роботу виконано на кафедрі романських мов та перекладу і кафедрі теорії літератури та зарубіжної літератури ВНУ ім. Лесі Українки

У статті йдеться про види інтертекстуальності та їх вплив на розуміння тексту.

Ключові слова: інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, архітекстуальність.

Гринишина І. І., Марченко Т. М. Интертекстуальность и её роль в анализе литературного произведения. В статье речь идет о видах интертекстуальности и их влиянии на понимание текста.

Ключевые слова: интертекстуальность, паратекстуальность, метатекстуальность, архитекстуальность.

Grynshyna I. I., Martchenko T. M. Intertextuality and its Role in the Fiction Analysis. The article highlights the kinds of intertextuality and its impact on the text understanding.

Key words: intertextuality, paratextuality, metatextuality, architextuality.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим ключем для розуміння семантики, символіки та смислового поля тексту є його прочитання на тлі низки творів, між якими існують генетичні зв'язки. У цьому аспекті важлива роль приділяється категорії інтертекстуальності, що формується як теоретично нова методологія, починаючи з кінця 60-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Інтертекстуальність – явище прадавнє. Запозичення існувало завжди: ознаки цього феномену виявлено вже в Старому Завіті, а «чужі» слова досить широко застосовувалися в античній літературі та в епоху Відродження.

Серед теоретиків, які стояли біля витоків методологічних засад дослідження інтертекстуальності, потрібно назвати і М. Бахтіна, який у роботі «Проблема змісту, матеріалу й форми в словесній художній творчості» 1924 р. починає розглядати художній твір як «... місце перетину текстових площин, як діалог різного виду письма, – самого письменника, отримувача (або персонажа) і, нарешті, письма, створеного теперішнім або попереднім культурним контекстом» [3, 63].

Термін «інтертекстуальність» належить Ю. Крістевій та означає метод дослідження тексту як знакової системи, а також взаємодію різних кодів, дискурсів чи голосів, які переплітаються в тексті. У праці, присвяченій проблемам текстології, Ю. Крістева зазначає: «Ми назвемо інтертекстуальністю ту текстуальну інтеракцію, яка відбувається всередині окремого тексту. Для пізнавального суб'єкта інтертекстуальність – це поняття, яке буде ознакою того способу, яким текст прочитає історію і вписується в неї» [8, 443]. Концепція Ю. Крістеві отримала широке визнання й поширення серед таких літературознавців, як Р. Барта, М. Грессе, Ф. Соллерса, Умберто Еко, М. Ріффатера. Дуже багато західноєвропейських та українських письменників інтерпретують жанрові структури, мотиви, образи своїх авторитетних попередників, не відкидаючи досвіду, але й не будучи слухняними продовжувачами.

Текстологічний аналіз твору, спираючись на інтертекстуальний підхід, передбачає різні рівні й прийоми. Це може бути перекодування, яке виявляється в пов'язуванні одного тексту з іншими, цитування, плагіат, алюзії, інколи це стосується й сюжету, композиції, художніх елементів, які запозичуються в «авторитетного літературного зразка» [1, 32]

Інтертекстуальність, – зазначає М.Ткачук, – «це код посилянь, це життя у міжтексті» [6, 173], а також звернення до типових образів, до мовного багатства, сюжетних мотивів, характерних для творів попередників і сучасників. Інтертекстуальність є не тільки літературною категорією, вона нерідко пов'язана із позалітературним мистецтвом (мовознавством, кіно, архітектурою та ін.). Саме тому польський літературознавець Річард Нич зазначає, що це поняття потребує ширшого значення, як «категорія, що обіймає той аспект загальної цілісності й змісту тексту, який указує на залежність його створення від знання інших текстів, а саме архітекстів».

Категорія інтертекстуальності знайшла прихильників серед зарубіжних теоретиків (Річард Нич, Манфред Пфістер, Ульріх Броіх та ін.) В українському й російському літературознавстві ця категорія досліджена недостатньо.

Найбільш конструктивною в галузі інтертекстуальних пошуків вважається думка французького вченого Ролана Барта: «Кожний текст виступає як інтертекст; інші тексти існують у ньому на різних рівнях у більш чи менш пізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти культури нинішньої. Кожний текст – це нова тканина, що створена зі старих цитат. Фрагменти кодів культур, формул, ритмічних структур, соціальних ідіом і т. ін. – усе увібрано текстом та перемішано в ньому, бо завжди до тексту й навколо нього існує мова. Як необхідна умова для кожного тексту, інтертекстуальність не може бути зведена до проблем джерел і впливів, вона є загальним полем антонімічних формул, походження яких рідко можна виявити, неусвідомлених або автоматичних цитувань, які наводяться без «лапок» [4, 415].

Концепція М. Гресе полягає в тому, що інтертекстуальність є складником культури, а тому й обов'язковою ознакою літературної творчості. Кожне цитування, а воно обов'язкове й існує навіть поза волею письменника, уводить його в культурний контекст і «огортає» «мережею культури», із якої вислизнути неможливо [2, 347]. Отже, інтертекстуальність можна співвідносити зі сферою мови та як явище культури, а її літературне функціонування розглядається в загальнокультурному плані.

Інтертекстуальність як проблема універсальна випромінює низку різних рівнів вивченого тексту, підходів до нього, наприклад питання генології (жанровий рівень), структурне ціле як єдність форми та змісту, фольклорні мотиви тексту, взаємодію й взаємне проникнення різних тем, проблем, ідей, характерів, способів, типологічних сходжень, усвідомлених запозичень тощо. Інтертекстуальність пов'язана з інтерпретацією, історичною поетикою, з історико-літературним процесом.

Ролан Барт (1915–1980) – відомий французький літературознавець і семіолог, голова французької «нової критики» (фр. *Critique nouvelle* – теорія в англійській, американській, французькій критиці та літературознавстві, яка розглядає художній твір як самоцінний «поетичний феномен» й аналізує його без опори на суспільні, історичні, біографічні фактори [4, 420]. Концепція «нової критики» склалася в полеміці проти соціологічного методу, культурно-історичної школи й інших позитивістських напрямів). Р. Барт поряд із Кл. Леві Строссом, Ж. Лаканом, М. Фуко та іншими розробляв структуралістську методологію в гуманітарних науках, його праці присвячені проблемам семіотики культури й літератури.

Положення конотативної семіотики Барт передусім використовував для аналізу літературної форми, яку треба було сприймати як один із типів соціального «письма», насиченого культурними цінностями й інтенціями ніби в доповнення до того авторського змісту, який вона «виражає». Для Барта, таким чином, форма володіє власною силою змістовного впливу [4, 421]. У цьому вбачаємо вагомий внесок Барта в теоретичне літературознавство.

Ж. Женнет у книзі «Палімпсести: Література другого ступеня» виділяє п'ять типів взаємодії текстів:

- інтертекстуальність як співприсутність в одному тексті двох або більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо);
- паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовка, післямови, епіграфа;
- метатекстуальність як коментуюче й часто критичне посилення на свій передтекст;
- гіпертекстуальність як осміювання або пародіювання одним текстом іншого;
- архітекстуальність, що може усвідомлюватися як жанровий зв'язок текстів» [5, 120].

Спробуємо простежити всі п'ять видів інтертекстуальності на прикладі творчості окремих письменників. Щодо власне інтерпретації, яка розуміється як пряме вживання тексту в тексті, то сюди відносимо гру цитат, алюзій, допускається навіть плагіат. У такому випадку «чужий» текст повинен виглядати як свій. У Ліни Костенко знайдемо немало таких прикладів гри цитат, алюзій. Наприклад, цитати з українських пісень, які відомі всім, проте в авторському тексті вони переосмислені, перефразовані й мають дещо інший зміст. Усім відома українська народна пісня «Розпрягайте, хлопці, коні та й лягайте спочивать...». У поезії «За чорно-синьою горою...» Ліни Костенко читаємо: «Вікам посивіли вже скроні, а все про волю не чувать. Порозпрягали хлопці коні та й полягали спочивать». У творчому доробку поетеси є поезії, присвячені Т. Г. Шевченку. Більшість із них мають свої назви, проте частина з них названі рядками шевченкових поезій. До таких віршів можемо віднести «Заворожи мені, волхве...». Певний перегук є і з твором І. Франка в останній строфі цієї поезії («Заворожи мені, волхве!»). В Івана Франка: «Який я в біса декадент...» у Ліни Костенко: «Як мовчанням душу уярмлю, то який же в біса я поет?! «До речі, і в поезії Шевченка «Заворожи мені, волхве...» також можемо простежити наявність включень і із народних пісень, і з власних творів («Дрібною сльозою», «Мої думи-діти»).

До першого типу інтертекстуальності (власне інтерпретація) відносять і так звані фігури-алюзії (від фр. *Allusion* – натяк). У поезії Ліни Костенко знаходимо алюзію, яка пов'язана з виразом «Сізіфова праця» (виснажлива, безрезультатна праця). Цей вислів походить від імені давньогрецького царя Сізіфа, котрий завинив перед богами й був покараний ними. Він мав викочувати на гору камінь, який, досягнувши вершини, щоразу котився назад. Л. Костенко дещо переосмислює постать Сізіфа: він стає героєм і його образ вона проектує на себе й на всіх майстрів слова: «...І тільки ми, подряпані Сізіфи, тямчимо вгору камінь-рюкзаки».

Другий тип інтертекстуальності можна назвати «паратекстуальністю». Його сфера – це різний коментар до тексту, умонтований у сам текст, а також авторські передмови й післямови, заголовки, епіграфи тощо.

Заголовок відіграє велику роль у розумінні тексту, усіх його категорій і зв'язків з іншими текстами через цитування, алюзії, натяки, парафрази. Заголовок виконує інформативну функцію, він називає об'єкт за однією з його ознак – темою. Тому часто можна натрапити на заголовок-супутник, що дублює перший, наприклад: «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» («Пропаша сила»), «Майська ніч», або «Утоплена», «Червоне і чорне» («Хроніка ХІХст.»).

Епіграфи – це чужий текст у власному, авторському. Вибір епіграфа свідчить про певну близькість естетичних позицій автора цього тексту й творчості або окремого тексту того, чиє слово обрано для епіграфа.

Паратекстуальність як різновид інтертекстуальності тут проявляється відкрито; через цитування та посилання на джерело, але так чи інакше автор тексту повторює й думки епіграфа, поширює їх на контекст свого твору, повторює, видозмінює структурні особливості епіграфа. Вивчення кола епіграфів певного автора сприяє поглибленню дослідження проблеми інтерпретації щодо творчості в цілому або окремого тексту. Так, серед епіграфів Євгена Маланюка натрапляємо на висловлювання Е. Верхарна (мовою оригіналу), Г. Сквороди, А. Рембо, Л. Підгородського-Окулова, зі «Слова о полку Ігоревім», Я. Івашкевича, М. Філянського, Т. Шевченка, П. Куліша та ін.

Третій тип інтертекстуальності називають метатекстуальність. Це така ситуація, коли в певному тексті з'являється коментар, що стосується іншого тексту. Мета – тобто один текст «говорить» про інший. Це – критичний зв'язок між текстами. Є. Маланюк у своїй поезії звертається до великої кількості поетів, прозаїків сучасних і з минулого. У невеличкому циклі, усього з двох поезій – «Сучасникам» – Маланюк звертається до М. Рильського (перший вірш) і до П. Тичини з оцінкою їхніх творів («Синя далечінь» Рильського й «Сонячні кларнети» Тичини). Якщо до Рильського поет звертається з великою любов'ю, то до Тичини – зовсім інакше: дорікає за відхід від ранніх ідеалів. Маланюк писав:

...від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась.

Поезію Рильського, його художню систему Маланюк високо оцінив:

*Краси великий кондотьєре,
Несете хрест свій там, ген-ген,
Серед похмуро-рідних прерій;
Ви – еллін, схимник і Гоген!*

У трансформованому вигляді образи поезій М. Рильського розчинились у віршах самого Є. Маланюка. Довести це може лише копійке дослідження, глибоке знання як поезій Рильського, так і творів Є. Маланюка.

Четвертий тип – гіпертекстуальність. Ця ситуація виникає тоді, коли встановлюється прямий зв'язок між текстом Б – гіпертекстом, і твореним перед ним текстом А – гіпотекстом. І гіпотекст, і гіпертекст належать одному авторові. Такий вид зв'язку між текстами на широкому тлі інтертекстуальності можна назвати автоінтертекстуальністю. Такий зв'язок часто виникає у віршах з одного циклу, між текстами, написаними в різні часи, але поєднаними спільними темами, ідеями, одним концептом, тим самим суб'єктом або об'єктом дії. Може виникати й ситуація самоцитування, посилання на власні думки, образи, колізії тощо. Як приклад гіпертекстуальності, можемо назвати цикл романів та повістей французького письменника Оноре де Бальзака «Людська комедія», що нараховує 96 творів, дуже часто об'єднаних спільними героями, сюжетами, колізіями.

І, нарешті, п'ятий тип інтертекстуальності – архітекстуальність. Текст завжди скеровує дослідника до певних правил, літературних законів, згідно з якими його створено. На рівні паратекстуальності буває позначка – роман, повість, оповідання тощо, – але її може й не бути. Тобто інтертекстуальність містить ще одну проблему дослідження – генологію, або взаємодію жанрів поза жорсткою жанровою диференціацією. Відхилення від жанрових правил трапляється часто, особливо в літературі ХХІ ст. Іноді письменники самі визначають жанрові форми своїх творів і навіть придумують власні – летючі катрени, інкрустації в Л. Костенко, наприклад:

*Віки минули
і віки грядуть*

*Чи людством бути
люди ще спроможні? Демографічні вулики гудуть
а стільники розтопані й порожні.*

Поетеса тут не визнає ком і крапок, на свій розсуд будує рядки поезії, вибудовує незвичний ритм, інтонацію, темп прочитання. В «Інкрустаціях» римовані вірші передують неримованим, урізноманітнюється характер інтервалів між рядками, кожна «інкрустація» – має свій, оригінальний і неповторний обрис: Людино, людино, людино, людино! Збери себе всю у собі воєдино.

Розгляд текстів у контексті інтертекстуальності сприяє об'єктивному опануванню текстом, дає можливість зрозуміти і літературний процес, і складне взаємне переплетіння на різних рівнях (жанрів, лексики, синтаксису, афоризмів, рим, тих одиниць, які називаємо константами авторського стилю та які не є прерогативою якогось одного митця). Інтертекстуальність (інтерпретація) повинна передбачати й враховувати психологію творчості. Кожний митець – це неповторна особистість, яка творить за велінням душі, совісті, ментальності.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Інтертекстуальність – категорія всеохопна та різнобічна, вона дає уявлення про розвиток літератури, про інтерференцію текстів, про формування своєрідних талантів, самобутніх художників. Інтертекстуальність вимагає від дослідника щоденного поглиблення знань, повсякчасного розширення власного тезаурусу, але дає йому за це насолоду від тексту.

Список використаної літератури

1. Агєєва В. Мотиви й варіації / В. Агєєва // Слово і час. – 1996. – № 3. – С. 32.
2. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сб. ст. / Арнольд И. В. – СПб. : СПбГУ, 1999. – С. 341–350.
3. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе: Очерки по истории поэтики / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : [б. и.], 1975. – С. 234–407 .
4. Барт Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–423.
5. Пьеге-Гро Натали. Введение в теорию интертекстуальности : пер. с фр. / общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 240 с.
6. Ткачук О. М. Наратологічний словник / Ткачук О. М. – Т. : Астон, 2002. – 173 с..
7. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Фатеева Н. А. – М. : Агар, 2000. – 280 с.
8. Kristela Julia. La revolution langage poetique: lavantgarde a la fin du XIX-e siecle / Julia Kristela. – Paris, 1974. – P. 443.

Статтю подано до редколегії
28.02.2012 р.

УДК 821. 161. 2-1. 091

Н. П. Дорошук – студентка IV курсу Волинського національного університету імені Лесі Українки

«Кассандра» Лесі Українки – «Клітемнестра» Оксани Забужко: спроба діалогу

*Роботу виконано на кафедрі теорії літератури
та зарубіжної літератури ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті здійснено порівняльний аналіз драми Лесі Українки «Кассандра» та поезії-монологу Оксани Забужко «Клітемнестра». Виявлено спільні й відмінні риси художніх текстів, проаналізовано характери. Звернено увагу на розбіжності в трактуванні образу Клітемнестри. Перегуки у творах письменниць різних часових періодів засвідчили творчий діалог.

Ключові слова: діалог, гендер, метод, мотив, міф, деміфологізація, стереотип, трансгендер.